

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА, СУТНІСТЬ, ПРОЯВИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

У статті розглядаються питання пов'язані з сутністю, проявами, соціально-економічні наслідки тіньової економіки та особливості її дії в Україні. Представлені пропозиції щодо подолання її негативного впливу на розвиток держави, як одного з напрямків поліпшення життєвого рівня населення.

The article dials of shade-economy's questions essence, display, social-economical consequence and particular of its realizations in Ukraine. Recommendations for mastering nasty influence shade-economy are given.

Ключовою перешкодою подальшого соціально-економічного розвитку нашої держави є глибока тінізація економіки. Великі масштаби тіньової економіки відбиваються на обсягах і структурі ВВП, гальмують соціально-економічні реформи та спотворюють показники економічного розвитку. Ця проблема актуальна сьогодні, ще і тому, що обсяги тіньової економіки та її вплив на суспільне життя досягли таких масштабів при яких їх недооцінка може призвести до великих помилок в визначенні пріоритетів соціально-економічної політики, яка здійснюється державою. Дуже негативним для суспільства є поширення тіньових відносин на практично всі галузі соціальної сфери, йдеться про вирішення проблем пов'язаних з доходами населення, їх диференціацією, безробіттям, соціальним розшаруванням, пенсійними виплатами а від так і низьким рівнем життя населення. Це призводить до незахищеності громадян та суб'єктів господарювання, посилення спалахів соціальної напруги а також формуванню негативної думки про державу в світі. Тому забезпечення стійкого економічного розвитку, поліпшення життєвого рівня широких верств населення та забезпечення соціальної злагоди залежатиме саме від подолання цих перешкод.

Серед робіт вітчизняних економістів присвячених проблемам тіньової економіки найбільш суттєвими є дослідження Турчинова А. В., Єрмошенко Н. Н., Поповича В. М., Базилюка В. А., Коваленка О.В. В цих роботах розглядаються історія виникнення тіньової економіки, її складові елементи, методи оцінки її обсягів, механізми функціонування та інш. Разом з цим недостатньо чітко відображена структура тіньової економіки, вплив її складових елементів на соціально-економічні процеси а також наукове забезпечення протидій тіньовим проявам в економіці.

Метою даної статті є визначення найбільш важливих проблем пов'язаних з тіньовим сектором економіки, аналіз сучасного стану та визначення тенденцій подальшого розвитку. Виявлення основних шляхів розв'язання проблем тіньової економіки, які дозволять створити умови для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, а відтак дозволить досягти відповідного соціально-економічного розвитку держави в цілому.

Не дивлячись на досить активну розробку проблем тіньової економіки, досі не існує єдиної думки щодо таких основних методологічних питань, як визначення самої тіньової економіки та її структурних елементів. Фахівці по різному тлумачать поняття «тіньова економіка». Навіть набір термінів, які вживаються для означення цього

поняття, дуже великий: неформальна, підпільна, скрита, підземна, неофіційна, вторинна, паралельна і т.д. На заході тіньову економіку визначають по Е. Фейгу - як економічну діяльність, яка з тих чи інших причин не враховується офіційною статистикою і не надходить до ВВП. В Україні найбільш прийнятним можна вважати досконаліше визначення цього питання, яке дає А. Турчинов. Він узагальнив існуючі сучасні класифікації структурних елементів тіньової економіки та значно розширив їх, як розвинуту систему. Тіньова економіка за Турчиновим – це сфера прояву економічної активності, яка направлена на отримання доходів від заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю і від сплати податків при легальних видах економічної діяльності [1, с 637]. Україна є не єдиною країною в світі, що стикається з проблемами тіньових капіталів і доходів. В загальні можна казати, що тіньова економіка це явище глобальне і характерне для кожної країни. В загальносвітових масштабах її частка складає 5-10 % ВВП, в африканських та південноамериканських країнах – 25-30 %, в Росії – 41,6 %, в Україні, за даними експертних оцінок, цей показник коливається з 40 до 80 % ВВП [2, с 44]. Хоча є і більш оптимістичні оцінки - 20 % (Держкомстат). Відповідно до цього будь яка державна політика не може бути успішно реалізована коли більша частина вартості створеної в державі не враховується і не контролюється самою країною. Не дивлячись на умовність оцінок експертів, оскільки ними використовуються різні методи для підрахування обсягів тіньового сектору економіки України, цей показник залишається досить великим та суттєво перевищує відповідний рівень більшості країн Європи.

Серед основних причин з яких українські підприємці ідуть в тінь можна виділити, дві на наш погляд найбільш важливі по-перше, недосконалість податкової системи, в наслідок чого підприємства змушені приховувати свої доходи оскільки ті податки які існують є непомірним тягарем для них. За оцінками експертів загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує аналогічний показник серед країн до яких вона відноситься за показником ВВП на душу населення, це стимулює приховування реальних обсягів економічної діяльності і по-друге, це процеси пов'язані з диференціацією населення за рівнем доходів і збільшення кількості бідних. Бідність приймає великі масштаби, сьогодні в державі утворюються основні соціальні прошарки, різниця між якими полягає у рівні матеріального достатку. Соціальна структура українського суспільства складається з бідних, малозабезпечених, середніх, а також багатих прошарків населення. При цьому до бідних можемо віднести людей яким постійно не вистачає найнеобхідніших товарів та послуг, тобто це є особи з доходами нижчими за прожитковий мінімум. За коефіцієнтом співвідношення найбагатших та найбідніших людей, Україна посідає одне з перших місць, воно складає 30 : 1, тоді як в державах ЄС 5-7 : 1 при порозі соціальної стабільності 10 : 1.[3, с 13] В наслідок чого бідні люди повинні шукати джерела доходів і таким чином потрапляють у тіньову економіку. Найбільш розповсюдженими формами тіньової зайнятості є вулична торгівля, послуги населенню з будівництва, різноманітна посередницька діяльність. Як правило при здійсненні цих видів діяльності не укладаються договори або контракти а доходи не реєструються в податкових органах. Навіть законослухняні підприємці, які нібито сплачують податки ведуть так звану подвійну бухгалтерію, тобто до державних фондів потрапляють платежі зі заробітної платні, яка в двічі менша за ту яка виплачується робітникам реально. Таким чином держава втрачаючи великі кошти внаслідок приховування доходів від оподаткування не має можливості вирішувати цілу низку досить складних соціальних проблем. Близько 2/3 всіх зайнятих працюють на умовах вторинної зайнятості, причому іноді одна людина зайнята трьома і більше

видами діяльності. В підсумку відбувається зрощення легальної і нелегальної зайнятості. Найбільш активними у цьому відношенні є чоловіки 20-24 р. і 35-39 р. І жінки 45-49 р. Більша частина тих, хто пішов з ринку праці на протязі 1990-1999 р.р., а це 2,5-3 млн. люд., реалізують свою трудову активність саме в тіньовій економіці не з причини того, що вакансій нема в легальному секторі, а в наслідок низького рівня офіційної оплати праці і невідповідності роботи яка пропонується самооцінці людини. [4, с 111] Експерти з цього питання стверджують, що на тіньову економіку орієнтується саме молодь, що є одним з найбільш небезпечних результатів розширення тіньової діяльності в державі. Вони вважають, що спрямування молоді у тіньовий сектор економіки перешкоджає формуванню відповідного освітнього базису робочої сили, а також утворенню у них специфічної системи моральних цінностей. Оскільки сьогодні велика частина молодих людей вважає, що в житті рівень і якість освіти значення не має, головне це забезпечені батьки і родичі. Хоча однозначно оцінити роль неформальної зайнятості для української економіки дуже складно. Важко заперечувати її позитивний вплив на утворення додаткових робочих місць а значить і підвищенні доходів населення. В роки економічної кризи тіньова зайнятість пом'яшила наслідки різкого падіння рівня життя і зростання безробіття. Але негативних моментів у цього явища все ж таки більше, оскільки у тіньовому секторі відсутні гарантії працевлаштування, соціальне страхування, безпеки праці.

Крім того розширення процесів тінізації в економіці призводить до зростання рівня організованої злочинності, створюючи при цьому умови для швидкого росту криміналу, оскільки вони виступають одним з джерел її ресурсного забезпечення. В наш час існує багато злочинних утворень в сферах банківської, зовнішньоекономічної діяльності, незаконного обігу наркотиків та зброї, і діяльність цих формувань посилюється. Вони бажають встановити контроль над всіма сферами малого та середнього бізнесу намагаючись поділити сфери впливу, а це звісно негативно впливає на соціально-економічні процеси які відбуваються в державі і аж ні як не створює умови для поліпшення життєвого рівня наших громадян.

Ще однією досить складною проблемою є те, що тіньовій економіці внаслідок високої вартості сучасних технічних засобів та обладнання, не вигідно їх обновлювати, тому там використовуються ще фізично і морально застарілі засоби, а це є чинником який стримує науково-технічний розвиток. Оскільки джерела інвестування в цій сфері дуже обмежені, в наслідок неможливості їх вільного використання, зменшуються і їх обсяги. Тому загальний обсяг податків, який повинен потрапити до бюджету, розподіляється на все меншу кількість людей працюючих в легальному секторі економіки.

Не менш важливою проблемою тіньової економіки в Україні є корупція. Обсяги і результати корупції в нашій державі є чинником який дестабілізує суспільне життя. За даними міжнародної організації Transparensi International, за рівнем корумпованості Україна знаходиться на 106 місці з 133 країн, які аналізувались. Крім того розширення процесів тінізації призводить до зростання рівня організованої злочинності, створюючи при цьому умови для стрімкого росту криміналу в суспільно-економічному житті держави. Кримінальні дослідження показують, що організована злочинність – це явище соціально-економічне, тісно пов'язане с економікою, як правило тіньовою. [5,6,7, с 5, 48-51,20]

Але найбільш негативним проявом тіньової економіки є спотворення морального обличчя нашого суспільства, оскільки тінізація породжує в свідомості людини безнадійність і соціальний песимізм. Так, за даними опитування Українського центру

економічних і політичних досліджень імені А. Разумова, більшість українців стверджує, що в нашій державі не дотримуються їх права гарантом яких виступає конституція: на достатній життєвий рівень для себе та членів своєї сім'ї (90% опитуваних); на охорону здоров'я (81%); на повагу гідності людини (79%); на працю а також можливість цією працею заробляти на життя (79%); на соціальний захист(78%). [8, с 80]

Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити основні прояви негативного впливу тіньової економіки на соціально-економічні процеси, які відбуваються в державі, а саме:

- Скорочення надходжень до держбюджету, в результаті чого держава не в змозі забезпечити виконання своїх зобов'язань і перш за все по соціальним програмам.
- Обмеженість інвестиційних ресурсів підприємств, тому що тіньові структури, приховуючи свої доходи, не в змозі їх вільно використовувати.
- Прийняття помилкових рішень, у наслідок спотворення показників реальної економічної ситуації, що можуть призвести до великих втрат.
- Звуження торгівельно-економічних відносин українських підприємств із зарубіжними партнерами, оскільки формується негативний імідж держави. Наслідком цього є скорочення коштів підприємств, що в кінцевому підсумку негативно позначається на вирішенні всіх вище зазначених проблем.
- Посилення корупції серед державно-господарського та правоохоронного апарату, що стає все більш прив'язаним до розвитку злочинного бізнесу.
- Моральна та соціальна деградацію суспільства, знищує соціальні цінності та сприяє подальшому зниженню рівня життя населення.
- Формування всіх необхідних передумов для виникнення та розвитку організованої злочинності.

Слід зазначити, що тіньова економіка продовжує набувати організованого характеру використовуючи при цьому нахабні форми діяльності поза законом. Це означає, що все це потребує опрацювання і утворення нового підходу до вирішення означених проблем, об'єднання зусиль органів влади та місцевого самоврядування, здійснення комплексу правових, економічних, організаційних заходів спрямованих на обмеження тінізації. Лише каральні дії, не є ефективними і не сприятимуть виходу з тіні частини української економіки. Очевидним сьогодні є те, що використання тільки силових методів для вирішення означених проблем дадуть лише тимчасовий ефект. [9, с 34] Тобто має бути опрацьована система дій, спрямована передусім на подолання та причин і передумов цих явищ.

Важливими напрямками в процесі детінізації економіки мають стати:

- подальша податкова реформа, спрямована на зниження податкового тягара та спрощення системи оподаткування;
- зменшення надмірної чисельності нормативно-правових актів, забезпечення узгодженості багатьох актів між собою, забезпечення стабільності їх дій;
- підвищення ефективності управління державною власністю і майном;
- скорочення рівня монополізації виробництва та розвитку конкурентного середовища;
- забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків;
- впровадження ефективних механізмів повернення до офіційного обігу коштів не злочинного походження;

- створення сприятливого інвестиційного клімату в офіційній економіці.

Останній з вище наведених напрямків є на нашу думку дуже важливим, оскільки виведення капіталів з тіні сприятиме зростанню інвестиційному потенціалу, це в свою чергу матиме велике значення для бюджетної сфери і буде орієнтувати економіку держави на розвиток і зростання.

На наш погляд посиленню проявів та соціально-економічних наслідків тіньової економіки сприяє те, що в країні не сформовані ще інститути ринкової економіки, хоча вона вже і отримала цей статус, та відсутні механізми реалізації основних економічних законів. Тому необхідним є створення відповідних умов для здорового функціонування ринкового механізму в нашій державі. Це на нашу думку можливо лише за умов оптимального поєднання державного управління і ринкового саморегулювання. Тобто на перший план має вийти функція державного регулювання народного господарства, насамперед економічними методами. У комплексі ці дії дозволять державним органам, блокувати гострі прояви бідності, і вжити активні дії, які дозволять знизити диференціацію населення та розподіл всього суспільства на бідних і багатих, зменшити високий рівень безробіття, зорієнтувати фінансові, матеріальні та організаційні ресурси тіньової економіки в легальне русло. Таким чином будуть створені умови для підвищення рівня доходів та забезпечення соціального захисту громадян. Усвідомлення необхідності активного державного макрорегулювання в Україні тісно пов'язане з питанням про те, чиї інтереси має переслідувати держава, формуючи соціально-економічну політику, спрямовану на ринкові перетворення. Україна, як і будь-яка держава світу, покликана відстоювати інтереси свого народу, сприяючи розвитку діяльності передусім тих суб'єктів господарювання, економічна діяльність яких спрямована на розвиток національної економіки, а це не можливо умовах існування, а тим більше, успішного функціонування тіньових схем в економіці.

Література:

1. Николаев И. Теневая экономика: причины, последствия, перспективы // Общество и экономика. – 1998. - №6. – с. 31-49.
2. Турчинов А. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження: Економічна енциклопедія. – К.: «Артек», 2002. – с.637.
3. Пушкаренко П. Логвиненко Н. Генезис и социально экономические последствия теневой экономики // Экономика Украины. – 2004. - № 10. – с. 47.
4. Бобков В. Анализ социально экономической дифференциации // Экономист. – 2003. - № 7. – с. 13.
5. Параскева А. М. Влияние сновных элементов теневой экономики на эффективность государственной политики // с. 111.
6. «Національна безпека і оборона». – 2003. - №9. – с. 5.
7. Ушаповський В. Тіньова економіка як джерело живлення організованої злочинності // Право України. – 2001. - №4. – с. 48-51.
8. Организованная преступность / под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М., 1989. – с. 20.
9. Шелудько Н. М. Проблеми тіньової економіки в Україні // Фінанси України. - 2002. - № 9. – с. 80
10. Стратегія детінізації економіки України // Економист. – 2004. - № 4. – с. 34.

